

TÜRK HALK ŞİİRİNDE ANLATIM TEKNİĞİ

Yrd.Doç.Dr. Fuat ÖZDEMİR, Yrd.Doç.Dr. Mustafa APAYDIN

ABSTRACT

The properties of The Turkish popular poetry was told in this article. Measuring in popular poetry is the most important point in style. A world can put in a measure as well as a phrase, a verse, even a paragrapı.

Bu Makalede, Türk halk şiirinin üslup özellikleri incelenmiştir. Özellikle anomin ürünler üzerine yapılan çalışmalar sonucunda, halk şiirimizdeki üslup özelliklerinin bir makale boyutlarını aştığı görülmüştür, konu sınırlandırılarak, Türk halk şiirinde üslubun en önemli unsuru olan kalıplaşma üzerinde durulmuştur. Türk Halk şiirinde sadece sözcük kalıplaşmalarının değil, söz öbeklerinin dizinin, dizelerin ve hatta zaman zaman bentlerin kalıp ifadeler olarak kullandığı, anlaşılmıştır.

Halk şiirinde dil-üslup özellikleri üzerine yapılan çalışmaların sayısı fazla değildir. Pertev Naili Boratav'ın Folklor ve Edebiyat l'de yer alan ve daha önce de yayınlanan iki makalesi bu bakımdan önemlidir.

"Türk Halk Türküledrinde Şiirlik Motifler" adını verdiği makalesinde Boratav "şiirlik motif" olarak adlandırdığı ve kalınlaşma olarak da tanımlanabilecek üslup özellikleri üzerinde durmuş ve bu motiflerin işlevlerini, sıklıklarını, yayılma alanlarını, anlamla olan ilişkilerini incelemiştir (1).

"Halk Türkülerine Dair" adlı yazısında ise Pertev Naili Boratav türkülerin melodik yapılarını tamamlamak amacıyla metinlere sonradan eklenen ünlem değerindeki sözlerin, sanıldığıının aksine anlam bakımından önemli olduklarını ileri sürmüştür (2).

Hikmet Dizdaroğlu, "Halk Şiirini Gerçekçi Açıdan Değerlendirme" adlı yazısında şiirlik motiflerin ya da hazır gereçlerin halk şiirini özgünlükten uzaklaştırdığını şiirin gücünü zayıflatıklarını belirtir (3).

Bu yazılar dışında Halk şiirini değerlendiren eserlerde genellikle kelimelerin Türkçe olmasından, anlatımın yalın olmasından söz edilmektedir. Dilin kullanımı, hazır söz kalıpları, tekrarlamalı kalıplar, dize ya da bent kalıplaşması, belli kavramlar göz önünde

bulundurarak bu kavramların ne tür dil malzemesiyle dile getirildiği ve üslup özellikleri üzerinde fazlaca durulmamıştır. Oysa, Türk Halk Şiirine bu yönde bir bakış, herşeyden önce, sözlü geleneğin anlatım yollarını nasıl sağladığını bize gösterecektir.

Bu çalışmada anonim ya da âşk şiiri ayrımı yapılmadı. Çünkü bunları biri birinden ayırmak pek kolay değildir, her ikisi de aynı kaynaktan beslenmektedir. Bu alanda yapılan küçük bir çalışma olarak nitelendirebileceğim bu incelemede iki bin civarında şiir gözden geçirilmiştir.

Türk Halk şiirini üslup açısından ele alan bir araştırmacı bu şiirde üslubu oluşturan hazır kalıplara ne kadar çok başvurulduğunu görecektir. Hazır kalıpların pek çok kolaylık sağladığı düşünülürse neden tercih edildiği de kendiliğinden ortaya çıkar. Bunlar, söyleyicinin dağarcığında bulunan ve gerektiği zaman çıkarılıp kullanılan hazır gereçlerdir. Sözlü bir edebiyatın bu türden hazır söz malzemelerine ihtiyaç duyması olağandır (4). Çünkü, Halk Şiiri ürünleri, çoğu zaman, anında yaratılan, üzerinde uzun uzadıya durulmaya, düşünülmeğe imkân bulunmayan eserlerdir. Bu yüzden, söyleyicinin zora düştüğünde, kendisini dolayısıyla eserini kurtaracak birtakım hazır kalıplara ihtiyacı vardır.

Üsluba ilişkin kalıplaşmayı iki grupta değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi doğrudan doğruya görüntüye, daha doğrusu söze bağlı olan kalıplaşmadır. Bu da kendi içerisinde alt gruplara ayrılır:

- 1-Söz kalıplaşması
- 2-Tekrarlı kalıplar
- 3-Dize kalıplaşması
 - a-Bir dizelik kalıplaşmalar
 - b-İki dizelik kalıplaşmalar
 - c-Üç ya da daha fazla dizelik kalıplaşmalar
- 4-Bent kalıplaşması

İkinci grup ise anlamla ilgili kalıplaşmadır. Halk şairi ya da türkü yaktıcı, sadece hazır söz malzemelerinden yararlanmıyor; güzel, sevgili, gönül, felek gibi kavramları dile getirişte de ortak kalıplardan yararlanıyor. Bu da Halk Şiiri üslubunun bir başka dikkat çekici özelliğidir.

1-Hazır Söz Kalıpları:

İncelenen metinlerin büyük bir kısmında, dize halinde bulunmamakla birlikte, anlam birliği içinde olan birtakım tamlamaların, söz öbeklerinin sık sık tekrarlandığı görülmektedir. Bu söz öbeklerinin, farklı kelimelerden kurulmuş olsalar bile, çoğunlukla aynı gramatikal yapıya sahip olmaları da dikkat çekicidir. Örneğin "evlerinin önü" kalıbı türkü metinlerinin en çok tekrarlanan kalıplarından biridir. Aynı gramatikal yapıya ve anlam çerçevesine sahip "kışların önü", "evlerinin ardı", "evlerinin uğru", "havuzun başı" kalıpları da metinlerde sıkça bulunmaktadır.

Hazır söz kalıplarının çoğunluğu ad tamlaması şeklindedir. "Cevizin yaprağı", "kuyunun başı" şeklinde belirtili ad tamlamaları olduğu gibi "hapishane içi", "yayla yolu", "mahpushane kapısı", "Gesi bağları" şeklinde belirtisiz ad tamlaması olanlar da vardır.

Sıfat tamlaması şeklinde olan kalıplar ise nisbeten daha azdır: "ağ bider", "Kadir Mevla", "kahpe felek", "keten gömlek" gibi.

Çok az sayıda olmakla birlikte bu kalıplar arasında "yüce dağ başı", "sabahın seher vakti", "şu dağın ardı" örneklerinde de görüldüğü gibi zincirleme tamlamalar da bulunmaktadır.

Söz kalıplarından büyük bir kısmı, anlamlı söz öbekleridir. Bunların da büyük bir bölümü iki kelimenin bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Kelimenin biri genellikle çekimli bir eylemdir.

Ah n'eyleyim gene dağlar dumandır

X

(Anadolu Türküleri, s.323)

Giyinmiş libasını allanıp gider

(Anadolu Türküleri, s.326)

İkiden çok kelimeden oluşmuş hazır söz kalıpları da çoktur.

Ağam sen gideli yedi yıl oldu

X

(Anadolu Türküleri, s.323)

Ağam sen gideli dışa çıkmadım

X

(Anadolu Türküleri, s.323)

Bülbül ne yatarsın bahar erişti

X

(Anadolu Türküleri, s.324)

Bülbül ne yatarsın Çukurova'da

(Anadolu Türküleri, s.324)

Hazır söz kalıpları, çoğunlukla dizenin hemen başında yer alırlar. Söze bir kalıpla başlama bir kolaylıktır. Ayrıca, yaratıcının belirlenen kafiyenin önündeki sözleri kolaylıkla bulmasını sağlar bu kalıplar. Nitekim "evlerinin önü" kalıbının kullanıldığı dizelere bakıldığında, bunun kafiyeyi oluşturan kelimelerin önüne kolayca yerleştirilmiş olduğunu görmek mümkündür.

Evlerinin önü zerdali dah

X (Evlerinin Önü, s.81)

Evlerinin önü bakla

X (Evlerinin Önü, s.313)

Evlerinin önü yoldur yolaktır

X (Anadolu Türküleri, s.325)

Hazır söz kalıpları, genellikle ilk dördlüğün ilk dizesinde yer almaktadır. Yani türkünün ya da şiirin başlangıcı genellikle hazır bir söz kalıbıyla gerçekleştirilir. Örneğin Yemen türkülerinin çoğu "kışlanın önü" kalıbıyla başlıyor. Türkü yakıcı, Yemen'e babayiğitlerin gönderildiğini, gidenlerin ardında gözü yaşlı kızların kaldığını vurgulayacaktır, bunun için "kışla"lı bir kalıp kullanması gerekir.

Kışlanın önünde sıra söğütler

Oturmuş binbaşı asker öğütler

Yemen'e gidiyor babayiğitler

X (Evlerinin Önü, s.642)

Kışlanın önünde çalınır sazlar

Yüreğim yanıyor ciğerim sızlar

Yemen'e gidene ağlıyor kızlar

(Evlerinin Önü, s.645)

Bu kalıplar, ilk dördlükte yer almasalar bile, yerleri yine çoğunlukla ilk dizelerdir. Bununla birlikte diğer dizelerde de söz kalıplarına başvurulduğunu görmek mümkündür. Bu da, iltiyaç duyulan her durumda hazırda bulunan kalıplardan yararlanıldığını göstermektedir.

2-Tekrarlamalı Kalıplar

İncelenen metinlerde, bir üslup özelliği olarak görülen tekrarlamalar da önemli bir yer tutmaktadır. Çoğu zaman aynı örneğin birden çok metinde karşımıza çıktığı bu tür tekrarlamalar, bu özellikleriyle kalıp durumundadırlar. Anlatımı güzelleştirmek, kulağa hoş gelen bir ses tekrarı yapmak amacıyla kullanıldığı görülen bu kalıplar en az söz kalıpları kadar sık kullanılmıştır.

Tekrarlamalı kalıplardan çoğu ikileme biçimindedir. Günlük kullanımda rastlanmayacak çeşitlilikte karşımıza çıkan bu ikilemelerin bazen çok seçkin örneklerine rastlandığı gibi, günlük dilde bulunmayan ikilemelerin de kullanıldığı görülmektedir.

Hilâl hilâl olmuş yârin kaşları

X (Anadolu Türküleri, s.314)

Ilıyı ılıyı hep gelen bazlar

X (Anadolu Türküleri, s.314)

Serpili serpili gezdiğim zaman

(Anadolu Türküleri, s.315)

Kimi metinlerde ise üçlü tekrarlamalarla karşılaşmaktayız. Sayıca az olan bu kalıplar, çoğunlukla anonim ürünlerde görülmektedir.

Aman aman aman beyler

(Anadolu Türküleri, s.322)

Tekrarlamalı kalıpların dizede yer alışları farklılık göstermektedir. Dize başında olduğu gibi dize ortasında ve daha az olmakla birlikte, dize sonunda da tekrarlamalı kalıplara başvurulmuştur. Hatta, tekrarlamalı kalıbın zaman zaman bütün dizeye yayıldığı da görülmektedir.

Su deşilem aka aka durulam

X (Anadolu Türküleri, s.315)

Eğri Dağım çatal çatal

(Anadolu Türküleri, s.316)

3-Dize Kalıplaşması

Dize ya da dizelerde görülen kalıplaşmalar üslup özelliklerinin en ilgi çekici yanıdır. Bu tür kalıplaşmaların sayısı azımsanmayacak durumdadır. Dizelerdeki kalıplaşmalar, gösterdikleri özelliklere göre aşağıdaki başlıklar altında incelenebilirler.

1. Tek dizeli kalıplar
2. İki dizeli kalıplar
3. Çok dizeli kalıplar

a. Tek Dizeli Kalıplar

Gerek anonim ürünlerde gerekse Aşık edebiyatı ürünlerinde tek dizelik kalıplara sıkça rastlanmaktadır. Şairin söz kalıplarından daha fazlasına ihtiyaç duyduğu alanlarda kullanılan bu kalıpların hoşlanma yüzünden tercih edildiklerini de söylemek mümkündür. Kalıp dizelerin tek bir kelime bile değiştirilmeden başka şiirlerde de kullanıldığı görülmektedir.

Sabahınan erken kalkar

Üç türbenin mumun yakar

X

(Anadolu Ağıtları, s.157)

Sabahınan erken kalkar

Koşup oturağa çıkar

X

(Anadolu Ağıtları, s.190)

Atımı bağladım nar ağacına

Beni götürdüler dar ağacına

X

(Evlerinin Önü, s.312)

Atımı bağladım nar ağacına

Perçemin dolaştı gül ağacına

(Evlerinin Önü, s.570)

Aynı işlevi yerine getirmek koşuluyla kimi zaman, tek bir kelimenin değişik olduğu görülmektedir. Özellikle yerleşim yerlerini ad olarak anan, özel adlardan söz eden dizelerde kalıp aynıdır; fakat özel ad niteliğindeki kelime değişir.

Şu Sille'nin ufak tefek taşları

X (Evlerinin Önü, s.113)

Bursa'nın ufak tefek taşları

X (Evlerinin Önü, s.244)

Yürü bre Bulgar Dağı

X (Karacaoğlan, s.152)

Yürü bre Pınarbaşı

(Dadaloğlu, s.82)

Aşık şiirinde en çok dikkat çeken özelliklerden biri, kimi şairlerin bazı kalıplara çok fazla ilgi göstermesidir. Karacaoğlan'ın bu bakımdan oldukça özel bir yeri vardır. Denilebilir ki Karacaoğlan'ın şiire başlarken tercih ettiği belirli dize kalıpları vardır. Bunlardan en ünlüsü "Ala gözlerini sevdiğim dilber" kalıbıdır. Bir başka ortak kalıbın yer aldığı aşağıdaki örneklerden birincisi Karacaoğlan'a, ikincisi Dadaloğlu'na aittir.

Yaz gelip de beş ayları doğunca

Açılmış bahçenin gülleri güzel

X (Karacaoğlan, s.80)

Yaz gelip de beş ayları doğunca

Bülbülün figanı gonca gülünen

(Dadaloğlu, s.120)

Aşağıdaki örnekler ise sırasıyla Kayıkçı Kul Mustafa ve Aşık Hasan'a aittir.

Bugün ben bir güzel gördüm

Yeşiller giymiş ağ üzere

X (Türk Halk Şiiri Ant.s.172)

Bugün ben bir güzel gördüm

Gül cemali ala benzer

(Türk Halk Şiiri Ant.s.194)

b. İki Dizeli Kalıplar

İncelenen metinler içerisinde iki dizeye yayılmış kalıplarında epeyce olduğu söylenebilir. Özellikle anonim şiirlerde rastlanan iki dizeli kalıplar, sıklık bakımından, tek dizeli kalıplardan hiç de az değildir. Ele alınan ve iki dizeli kalıplaşma olduğu tesbit edilen metinlerden kimilerinde kalıp dizeler az çok değişikliğe uğramış, kimilerinde de bu değişiklik çok sınırlı kalmıştır. Bu değişiklik oldukça önemsizdir, kalıbı bozucu bir özellik göstermez. Aşağıya alınan örneklerden ilki Karacaoğlan'a ikincisinde Deli Boran'a aittir.

Evvel bahar yaz ayları gelince

Akar boz bulanık kuru dereler

X (Karacaoğlan, s.110)

Evvel bahar yaz ayları gelende

Akar boz bulanık seli Tuna'nın

(Türk Halk Şiiri Ant.s.241)

Karacaoğlan'da "kuru dereler olan dize sonu, Deli Boran'da "seli Tuna'nın" halini almıştır. Ancak, son iki kelimenin farklı olması kalıbı bozmuyor; anlam aynı, sadece coğrafi alan farkı var. Aşağıdaki örneklerde ise yalnızca dize başlarında farklılık vardır.

İzmir'in içinde vurdular beni

Yârin de çevresine sardılar beni

X (Anadolu Türküleri, s.165)

İki mezar arasında vurdular beni

Yârin de çevresine sardılar beni

(Evlerinin Önü, s.449)

İki dizeli kalıpların büyük bir kısmı dördlüğün ilk iki dizesinde yer almaktadır. Aslında, anonim ürünlerde ilk iki dize çoğunlukla doldurma dizeler olarak adlandırılırlar. Dördlüğün vurgulamak istediği duygu ve düşünce son iki, özellikle son dizede yer alır. Ancak, kalıplaşma tesbit edilen dördlüklerin pek çoğunda, ilk iki dizenin de anlamla yakın ilişkisi olduğu görülmektedir.

Havuzun başına varmasın eller

Bugün efkârlıyım açmasın güller

Diz dize oturun döktüğüm diller

(Evlerinin Önü, s.226)

İlk iki dizenin kalıp özelliği gösterdiği bu türkü metninde ilk iki dize bir olumsuzluğu, bir sıkıntıyı duyurmaktadır. Bu bakımdan bu dizeler kalıp olmasına rağmen doldurma değil, işlevi olan dizelerdir.

Çok az olmakla birlikte, kalıp dizelerin son iki dizede yer aldıkları da görülmektedir. Daha çok Aşık şiirinde görülen bu tür kalıpları nazirecilik geleneğinin bir uzantısı olarak değerlendirmek mümkündür. Örneğin Karacaoğlan'ın bir dördlüğüyle XX.yüzyıl halk şairlerinden Aşık Ali İzzet Özkan'ın bir dördlüğünde böyle bir benzerlik bulunmaktadır. Aşağıdaki örneklerden ilki Karacaoğlan'a ikincisi Ali İzzet'e aittir.

Dostun bahçesine vâd eller dolmuş
Gülünü toplarken fidanın kırmış
Şurda bir köttünün koynuna girmiş
Şu benim sevmeye kıyamadığım

X (Türk Halk Şiiri Ant.,s.162)

Nedendir de kömür gözlüm nedendir
Benim sabahaca uyumadığım
Varmış yâd ellerin koynuna girmiş
Benim öpmelere kıyamadığım

(Türk Halk Şiiri Ant.,s.297)

c. Çok Dizeli Kalıplar

Tıpkı iki dizeli kalıplara olduğu gibi, Türk Halk şiirinde ikiden çok dizeli kalıplara da rağbet edilmiştir. Birçok şiirde üç hatta dört dizesi kalıp özellikleri taşıyan dizelerle karşılaşılabilir. Özellikle aynı temi işleyen şiirlerde bu tür kalıplar yer almaktadır. Kimi farklılıklar görülse de hem biçim hem de anlamca hazır gereçler sık sık kullanılmaktadır. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi, yine coğrafi alan ayrılığı bu kalıpların farklılığını sağlayan nedenlerden biridir. Aynı kalıbı kullananlardan deniz kenarında olan denizi, Fırat Nehri kenarında yaşayan Fırat'ı kalıba ekleyecektir.

Fırat kenarında bir ev yapmışam
Kerpicim tükenmiş naçar kalmışam
O yâr için çok cefalar çekmişem

X (Evlerinin Önü. s.174)

Deniz kenarında bir ev yapmışam
Kerpicim tükenmiş naçar kalmışam
Bir yâr için çok cefalar çekmişem

(Evlerinin Önü, s.256)

Belki olaylar üzerine yakılmış türkülerde bu tür kalıplara daha çok rastlanmaktadır.

4. Bent Kalıplaşması

Türk Halk şiirinin üslup bakımından en dikkate değer noktalarından biri, kuşkusuz, bent kalıplaşmasıdır. Söz hatta dize kalıpları bir yere kadar olağan karşılanabilir. Ancak, kalınlaşma dörtlüğün bütününde görülüyorsa, bunu önemli bir üslup sorunu olarak değerlendirmek gerekir.

Bent kalıplarına çoğunlukla anonim ürünlerde rastlanmaktadır. Aşık şiirinde ise bent kalıplaşması anonim ürünlere göre daha azdır. Anonim ürünlerden de ağıt, askerlik ve mahpusane türküleri gibi belli önemli olaylar üzerine söylenmiş şiirlerde çok daha fazla bent kalıplaşması görülmektedir. Anonim ürünlerin hazırda bulunan malzemeye yönelmesi bireysel eserlerde görülen özgün olma kaygısını taşımamaktan ileri gelmektedir. Kocasını ölen bir kadının, kocasının ardından bir ağıt yaktığında, daha önce duyduğu ağıtlardan yararlanmasını doğal karşılamak gerekir. Örneğin, ölen kişinin itibarlı olduğunu anlatmak için üç ağıtta aynı kalıbın kullanıldığını görmek mümkündür.

Kundura giyer ayağa
Çadır tutturur koyağa
Kaymakamın sözü mü olur
Paşalar kalkar ayağa

(Anadolu Ağıtları, s.86)

Bent kalıplaşmaları, çoğunlukla biri birine yakın yerlerden derlenmiş metinlerde görülür. Denilebilir ki, kalıp ögesi sözden bende doğru genişlerken coğrafi yayılma alanında bir daralma söz konusu olmaktadır.

SONUÇ

Türk Halk şiirinde bir üslup özelliği olarak kalıplaşma her zaman vardır. Ancak, duygu yoğunluğu, anlatım yollarının zenginliği, şiire hakim olan lirizm ve sanatçının sanat kaygısından uzak olması kalıplaşmayı fazlaca hissettirmemektedir. Özellikle lâdini halk şiirinde görülen bu durumu yapaylık olarak görmek yerine anlatım zenginliği olarak değerlendirmek gerekir.

NOTLAR

- (1) Pertey Naili Boratav, Folklor ve Edebiyat 2, Adam Yayınevi, İstanbul, 1982, s.364 vd.
- (2) Pertey Naili Boratav, Folklor ve Edebiyat 2, s.337 vd.
- (3) Hikmet Dizdaroğlu, Halk Şiirini Gerçekçi Açıdan Değerlendirme, Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı 1973, Ankara 1975, s.23.
- (4) Pertey Naili Boratav, Folklor ve Edebiyat 2, s.366. Metinlerin Seçildiği Kaynak Eserler Arısoy, N.Sunullah ; Türk Halk Şiiri Antolojisi, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.
Boratav, Pertey Naili-Remy Dor : Anadolu Ağıtları, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1982.
Boratav, Pertey Naili-Fuat Özdemir ; Anadolu Türküleri, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986.
Kudret, Cevdet ; Karacaoğlu, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985.
Özelli, Cahit ; Evlerinin Önü, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1972.
Sakaoğlu, Saim ; Dadaloğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara